

Tuula Hyyrö

Kertomus itäkarjalaisesta Nadja-opettajasta

Miksi kertomus Nadjasta?

Joulukuun 18. päivän iltana jatkosodan vuonna 1941 purkautui Mieslahden pysäkille suuri joukko väkeä Joensuusta tulleesta junasta. Joukon johtajana toimi Kainuun kansanopiston johtaja, sotilaspastori Armas Antila, joka oli noutanut 68 itäkarjalaisista opettajaa opistolleen uudelleenkoulutettaviksi. Opettajat olivat varsin eri-ikäisiä: nuorin vasta 17-vuotias ja vanhin 44-vuotias. Aikuisten henkilöiden mukana saapui 11 lasta sekä suuri määrä matkatavaroita. Suurin osa (57) ryhmän jäsenistä oli naisia. Harva opettaja tunsu entuudestaan toisensa.¹ Yksi tulijoista oli kaksikymmenvuotias kotkatjärveläinen opettaja Nadezda (Nadja) Gagarina, jonka vanhempi sisar Anni oli myös matkalaisten joukossa.² Martti Hölsä on kirjoittanut Mieslahdessa ja myöhemmin Jämsässä itäkarjalaisille opettajille järjestetystä opettajaleiristä sekä leiriläisille Rauman seminaarissa järjestetystä opettajankoulutuksesta kirjan, jonka nimi on "Itäkarjalaisopettajia Suomessa jatkosodan aikana". Mieslahteen joulukuussa 1941 saapuneen kärkiryhmän jälkeen vastaavia opettajaryhmiä saapui vielä seuraavina vuosinakin. Opettajaleireille osallistuneita itäkarjalaisia oli kaikkiaan lähes 150, joista kansakoulunopettajiksi ehti valmistua 47 ennen kuin koulutus lopetettiin Suur-Suomi-haaveen sorruttua.³

KUVA 1.

Opettaja Nadja Kirillova kotonaan Kotkatjärvellä toukokuussa 2001 (Kuva: Tuula Hyyrö, Lempäälä, 2001)

Itäkarjalaisopettajien koulutuksesta ei viime vuosisadan puolella juurikaan kirjoitettu eikä puhuttu. Esimerkiksi tämän artikkelin kirjoittaja on Kajaanin opettajankoulutuslaitoksen kasvatti ja siellä 1970- ja 1980 – luvuilla työtä tehnyt opettaja, mutta ei ennen Hölsän kirjaa ole tiennyt Mieslahden opettaja-leiristä mitään, vaikka sen päällikkönä on toiminut entinen Kajaanin seminaarin johtaja Martti Hela ja monet kyseisen seminaarin entisistä lehtoreista ja opettajista ovat opettaneet leirillä. Leirin olemassa olo siis vaiettiin "kuoliaaksi" lähes 60 vuotta, kunnes uuden vuosituhatosen alussa leiristä jo puhutaan ja kirjoitetaan avoimesti. Kauan vaikenivat taustoistaan ne leiriläisetkin, jotka jäivät Suomeen opettajiksi, varsinkin sodanjälkeisinä vuosina, jolloin heidän oleskelunsa maassamme oli epävarmalla pohjalla, koska välirauhansopimuksen 10. artiklan mukaan Suomi sitoutui luovuttamaan kaikki maassamme olleet Neuvostoliiton ja Liittoutuneiden kansalaiset.⁴

Tutuiksi ovat meille saattaneet tulla niiden opettajien vaiheet, jotka ovat valmistuneet opettajaleiriltä ja jääneet Suomeen opettajiksi. Sitä vastoin melko tuntemattomia ovat niiden opettajien elämänvaiheet, jotka siirtyivät itärajan taa. Vähiten kuitenkin lienee tietoa niistä kokemuksista, joita leiriltä poislähetetyille opettajille kertyi. Moni leiriltä poislähetetty opettaja lienee elänyt leirikokemuksiensa jälkiseurausten kanssa yhtä yksin kuin kärkijoukossa Suomeen matkannut Nadja Kirillova (o. s. Gagarina). Hän kun kertoi leirikolttosensa ja niiden mainingit ensimmäistä kertaa omaisilleenkin vasta 80-vuotiaana eläkeläisenä keväällä 2001. Opettaja Kirillovan luvalla hänen tarinansa kerrotaan tässä jäljempänä. Opettajan kertomusta voidaan pitää diskurssin erityismuotona ja sillä on todennäköisesti kulttuurista merkitystä. Yksittäistapauksen kerromalla välittyy näin uudelle vuosituhannele kokemus historiallisesta tapahtumasta.⁵

Ennen kuin käymme seuraamaan nuoren Nadja-opettajan vaiheita jatkosodan vuosina suomalaisten parissa, tarkastelemme hänen koulutaivaltaan ja neuvostokoulutusjärjestelmää ennen Nadjan Suomeen tuloa, jotta voisimme paremmin ymmärtää nuoren neuvostokasvatuksen saaneen opettajan toimintaa suomalaisella opettaja-, työ- ja vankileireillä.

KUVA 2.
Nadja Kirillovan kotitalo Kotkatjärvellä toukokuussa 2001. Kirillova on rakentanut miehensä kanssa talon II maailmansodan jälkeen (Kuva: Tuula Hyyrö, Lempäälä, 2001)

KUVA 3.
Aunuslaista kyläraitia vuonna 1999 (Kuva: Tuula Hyyrö, Lempäälä, 1999)

Neuvostokasvatus vallankumouksen jälkeen

Lokakuun vallankumouksen jälkeen syksyllä 1917 Venäjän hallitukseksi muodostettiin kansankomissaarien neuvosto, ja marraskuun 7. päivänä bolsevikkien johtamat neuvostot julistivat neuvostovallan alkaneeksi. Bolshevismi vallankumouksellisena maailmankatsomuksena ja poliittisena järjestelmänä oli Leninin aikaansaama. Kommunistisesta puolueesta tuli ainoa sallittu puolue ja sen johtajina toimivat V. I. Lenin ja L. D. Trotski.⁶ Venäjän vallankumouksen jälkeen muodostettiin vuonna 1920 maamme itärajan taakse Kemin, Petroskoin ja Aunuksen kihlakunnista Karjalan Työkansan kommuuni⁷, jossa eli noin 150 000 henkeä. Pääosa asukkaista oli karjalaisia.⁸ Yksi kommuuniin kuuluvista lukuisista karjalaiskylistä oli Kotkatjärvi, venäjäksi Kotkozero. Luonnonkaunis maalaiskylä sijaitsee neljän kilometrin mittaisella rantakaistalla noin 40 kilometriä Aunuksen kaupungista pohjoiseen ja 105 kilometriä Petroskoista etelään. Tässä kylässä syntyi syyskuussa 1921 Nadezda-niminen tyttö, jonka isä hankki perheelle elantoa metsätöistä ja äiti työskenteli kolhoosin kasvitarhassa. Vanhemmat olivat tuon ajan karjalaisiksi varsin ”oppinutta

väkeä”, sillä sekä isä että äiti olivat käyneet muutaman vuoden koulua ja osasivat lukea.⁹

Nadjan syntyessä Neuvosto-Karjalan kouluolot olivat takapajuiset. Kaikkialla Neuvostoliitossa kansanopetuksen järjestämisen suurena ongelmana oli opettajapula. Helmikuun 27. päivänä 1918 oli julkaistu säädös, jonka mukaan kansansivistysneuvostojen ja -osastojen tuli valita uudelleen kaikki opettajat. Kun ei ollut käytettävissä riittävästi opettajadiplomin saaneita henkilöitä, niin opettajiksi jouduttiin lähettämään lukutaitoisia työläisiä, joilla kaikilla ei ollut edes kirjoitustaitoa. Heti syksyllä 1918 kommunistisen koulutuspolitiikan ohjelman mukaisesti ryhdyttiin kouluttamaan opettajia pedagogisilla vuodenmittaisilla pikakursseilla, joille ensisijaisesti otettiin proletaaristen järjestöjen ja kyläyhteisöjen työläisjäseniä. Näin pyrittiin varmistamaan nousevan opettajapolven proletarisoituminen ja demokratisoituminen. Vuotta myöhemmin kehiteltiin erilaisia välitysratkaisuja tsaarinvallankaisten kolmivuotisten pedagogisten kurssien tilalle, jotka valmistivat I asteen opettajia. Vuodet 1917–1920 olivat koulun revoluution aikaa.¹⁰

S. N. Juzakov oli kritisoinut useissa yhteyksissä tsaarin ajan koulujärjestelmää ja konstruoinut oman pedagogisen utopiansa. Sen piti olla ratkaisu oppivelvollisuuskysymykseen ja osoitus Venäjän ylivertaisuudesta verrattuna eurooppalaiseen koulutusjärjestelmään, mutta vuoden 1918 kouluvallankumouksen pedagogiset esitaistelijat saivat ideansa kuitenkin etupäässä kolmesta eri lähteestä. Ensimmäinen lähde oli Leo Tolstoilta vaikutteita saaneet ”vapaan kasvatuksen kannattajat”. Toinen vaikutin tuli eurooppalaisesta ja pohjoisamerikkalaisesta reformipedagogiikasta ja kolmas Karl Marxin opista.¹¹

Nadezda Konstantinovna Krupskajasta (1869–1939), Leninin elämänkumppanista ja työtoverista, tuli vallankumouksen jälkeen kansansivistystyön kansankomissaari. Hän oli yhteis- ja työkouluajatuksen puolustaja. Hänen pedagogisten

käsitystensä perusta oli marxistinen peruskäsitys kasvatuksesta luokkasitoutuneena yhteiskunnallisena prosessina. Näiden uusien ajatusten ohessa Krupskaja toimi myös kansainvälisen reformipedagogiikan polttopisteessä. Reformipedagogiikkaan hän oli tutustunut varsin läheltä monien emigranttivuosiensa aikana. Saksalaisella pedagogiikalla olikin vaikutusta neuvostokasvatukseen vuosina 1918 - 1920. Kerschenshtein, Lay, Bremenin koulu ja sosiaalipedagogi Natorp olivat tunnettuja. Vuoden 1922 jälkeen dominoivaksi tulivat John Dewey ja amerikkalainen progressiivipedagogiikka.¹²

Krupskajan allekirjoittamissa metodisissa ohjeissa korostui kolme eri ideaa. Ensimmäinen niistä oli kaiken ytimenä oleva arkinen työ, jonka ympärille muu aineisto ryhmittyi. Toinen metodeista oli kompleksiopetus ja kolmas saksan kielellä sanottuna "die Gegenwartsbezogenheit"¹³. Näiden kolmen näkökohdan mukaisesti valittiin ja järjestettiin sitten opetusaines kutakin kouluvuotta varten. Vertikaaliseen ryhmittymiseen kuuluvien kolmen saarekkeen, joita olivat luonto, työ ja yhteiskunta, piti heijastaa marxilaisen maailmankuvan ykseyttä. Horisontaalinen ryhmittymys kompleksiteemojen¹⁴ mukaan vastasi synteettisen opetuksen ja kokonaisopetuksen pedagogista ideaa.¹⁵

Kritiikki valtion pedagogiikkaa kohtaan syveni vuonna 1921, jolloin kommunistinen koulutuspolitiikka omine ideoineen astui esiin. Neuvostokouluissa oli lukuvuonna 1920-1921 neli- ja seitsenvuotisisissa kouluissa oppilasmäärä 9,2 miljoonaa, mutta parissa vuodessa oppilaiden lukumäärä laski 6,8 miljoonaan, mikä oli vain 45 prosenttia kouluikäisten lasten määrästä. Laskun¹⁶ sai aikaan Neuvostoliiton uusi talouspolitiikka. Samaan aikaan kamppailtiin maassa lukutaidottomuutta vastaan. Talvella 1920-1921 Neuvostoliiton territorioiden tehtäväksi asetettiin yli miljoonan ihmisen lukemaan oppiminen. Kaksi vuotta myöhemmin jatkettiin kamppailua, jonka pääasiallisina kohteina olivat nyt 16-35-vuotiaat henkilöt. Lukemiskurssit kestivät 120-144 tuntia, ja aapisia

julkaistiin viisi miljoonaa kappaletta. Joulukuussa 1923 annettiin uudesta yhtenäis-työkoulusta säädös¹⁷, jolla 16.10.1918 annettu koulujärjestelmä vaihdettiin. Yleissivistäviksi kouluiksi tulivat tällöin I asteelle peruskoulu, joka oli massakoulu ja tarkoitettu 8–12-vuotiaille lapsille. II asteen koulu kesti seitsemän vuotta ja se oli suunnattu 12–17-vuotiaille oppilaille. Lisäksi järjestelmään kuului viisivuotinen II asteen koulu, joka toimi itsenäisenä tai yhdessä I asteen koulun kanssa, ja neljäs koulumuoto oli yhdeksänvuotinen koulu. Samaan aikaan kun koululaitos järjestettiin uudelleen myös opettajankoulutuksenkin oli jälleen mukauduttava uudistamaan itseään.¹⁸

Nadja lähtee kouluun ja oppivelvollisuus säädetään

Suurista operaatioista huolimatta lukutaidottomuus rehotti Neuvostoliitossa vielä silloin kun 8-vuotias Nadja aloitteli koulutaivaltaan Kotkatjärvellä. Lukutaidottomia Neuvostoliitossa oli vuoden 1926 lopussa vielä 60,4 prosenttia lukemisikäisestä väestöstä, joskin lukutaidottomuus oli laskenut kuudessa vuodessa 7,7 prosenttia. Lukutaidon puute oli etenkin naisten ja maalaiskylien ongelma. Miehistä lukutaitoisia oli tuolloin 66,5 prosenttia ja naisista 37,1 prosenttia. Euroopan puoleisessa Neuvostoliitossa kouluikäisistä 8–11-vuotiaista kaupunkilaispojista lukutaidon omasi 78 prosenttia ja tytöistä 76,7 prosenttia. Maalla tyttöjen ja poikien erot lukemisessa ilmenivät selvästi. Maaseudun kouluikäisistä pojista kun luki 49,5 prosenttia ja tytöistä vain 34,9 prosenttia.¹⁹ Karjalassa venäläisväestöllä oli parempi lukutaito kuin karjalaisheimoon kuuluvilla. Vuonna 1930 lukutaitoisia karjalaisia on laskettu olleen 69 prosenttia, kun koko Karjalan väestöstä lukevia oli 73 prosenttia²⁰.

Kun syksyllä 1929 Nadja Gagarina aloitti opintiansä kotikylänsä vajaan kesikoulussa, Neuvostoliitossa ei vielä ollut säädettyä oppivelvollisuutta. Tavoitteena oli kylläkin ollut jo vuonna 1925, että vuoteen 1933 mennessä kaikki lapset olisi

saatu koulunpenkille, mutta opettajista oli pula, samoin koulurakennuksista ja ennen kaikkea uupui rahaa vähintään miljoona ruplaa, jolla tavoite olisi voitu toteuttaa²¹. Nadjan vanhemmat halusivat kuitenkin panna kaikki kolme lastaan opintielle ja hankkia näille ammattikoulutuksen.

Sitten kun Neuvostoliitossa vuonna 1930 säädetty oppivelvollisuus tuli voimaan, sitä toteuttivat neliluokkaiset alkeiskoulut, jotka oli tarkoitettu 8–11-vuotiaille lapsille, seitsenluokkaiset vajaan keski-ikäiset koulut, jotka oli suunnattu 8–15-vuotiaille sekä kymmenluokkaiset keskikoulut, joiden oppilaina olivat 8–18-vuotiaat. Yleisen kansanopetusasetuksen mukaan alkeiskoulusta tuli lukuvuonna 1930–1931 pakollinen 8–10-vuotiaille lapsille ja vuotta myöhemmin lisäksi 11-vuotiaille. Maaseudulla järjestelmään siirtymistä voitiin siirtää kahdella vuodella. Sama asetus määräsi, että kaupungeissa sekä teollisuus- ja asutuskeskuksissa alkeiskoulun päättäneiden lasten oli käytävä seitsenluokkainen vajaan keski-ikäinen koulu, joten näillä paikkakunnilla oppipakko koski 8–15-vuotiaita lapsia. Karjalassa lapset kävivät varsin yleisesti 1930-luvulla näitä seitsenvuotisia kouluja. Ennen kuin 1930-luku päättyi, Neuvosto-Karjalan väestöstä osasi lukea arviolta jo 85 prosenttia.²²

Oppivelvollisuuden astuessa voimaan 20 piirikuntaan jaettuna Neuvosto-Karjalan koulut olivat Neuvostoliiton kommunistisen puolueen Leningradin alueneuvoston alaisia. Alkeiskoulut ja keskikoulut olivat valtion laitoksia, samoin kuin lastenseimet ja -tarhat. Neuvostoliiton kansansivistysjärjestelmään kuului, että koulut toimivat varsin jyrkän yhtenäiskoulun periaatteella. Se merkitsi sitä, että edellinen kouluaste oli seuraavan pohjana. Keskeisiin periaatteisiin kuului myös se, että kaikkien kansallisuuksien kouluissa opetus toteutettiin äidinkielenä, joskin tämä periaate Neuvosto-Karjalan kouluissa kangerteli. Vajaan keski-ikäinen koulu oli kaikille maksuton. Koulut vapautettiin kaikesta uskonnon vaikutuksesta, eikä linjajakoa ollut.²³

Neuvostokauden ensiaikoina Itä-Karjalan kansallistamispolitiikka oli karjalaistamista. Väestö sai itse päättää, annettiinko opetusta suomen vai venäjän kielellä. Vuonna 1925 neljännes karjalaisista kouluista opetti suomen kielellä. Karjalan murteita taitavia opettajia oli vähän, ja karjalan kirjakieli puuttui. Tilanne muuttui suomen ja karjalan kielen eduksi vuosikymmenen lopulla, jolloin jo puolet karjalaisista lapsista sai opetuksen joko karjalan tai suomen kielellä. Juuri sinä vuonna, jolloin Nadja astui koululaiseksi, kommunistisen puolueen Karjalan aluejaosto päätti, että suomen kieli määrättiin karjalaisien ja vepsäläisten ainoaksi kirjakieleksi ja koko Karjalassa käyttökieleksi. Tällöin karjalaisilla alueilla alkeiskoulujen kielen samoin kuin lukemisen opetuksen tuli muuttua suomenkieliseksi. Venäläisiin kouluihin määrättiin samalla pakollinen laajennettu suomen kielen opetus.²⁴

Nadja Gagarina kävi kotikylänsä vajaan keskikoulun neuvostopedagogisten oppien mukaisesti. Lapsena hän sisäisti perusteet käsitteille synnyinmaa, synnyinseutu ja patriotismi. Neuvostoaatteen mukaisesti nämä käsitteet saavat alkunsa yksinkertaisesta ja sydämellisestä kansanlaulusta, hyvistä tavoista ja syvästä kunnioituksesta niitä kohtaan, jotka ovat puolustaneet synnyinmaan itsenäisyyttä ja jotka ovat älyllään ja työllään lisänneet sen kunniaa, rikkautta ja kauneutta. Neuvostokoululaisten kasvattamisen keskipisteenä olivat synnyinmaan, neuvostokansan ja muiden maailman kansojen rakastamiseen opastaminen. Moraalisena tunteena rakkaus synnyinmaata ja synnyinseutua kohtaan oli vahvistunut neuvostoihmisillä lokakuun vallankumousta edeltäneenä aikana käydyssä taistelussa yhteiskunnallista sortoa ja moraalisia paheita sekä sortavien luokkien ylläpitämiä eettisiä järjestelmiä vastaan. Nämä tunteet vahvistuivat ja niitä vahvistettiin kommunistisen yhteiskunnan muotoutuessa. Historian tosiasioiden avulla pedagogit osoittivat oppilaille havainnollisesti, miten isänmaanrakkaus oli kehittynyt, muuttunut ja miten eri luokkien edustajat olivat sitä ilmentäneet. Koululaiset saivat opet-

tajiltaan osoituksen siitä, että suurta lokakuun sosialistista val-lankumousta edeltäneen ajan patriotismiin verrattuna neuvostopatriotismi oli laadultaan syvempää ja että se oli sisällöltään erittäin rikas ja laaja.²⁵

Neuvostokoulussa pedagogit asettivat toimivan isänmaan- ja kotiseuturakkauden kehittämiseksi lasten tehtäväksi pyrkiä niin suurissa kuin pienissä asioissa aina tekemään jotakin hyödyllistä isänmaalle ja kotiseudulle sekä niille ihmisille, joiden kanssa lapsi eli ja teki työtä. Tällainen kasvatustyö oli omiaan suuntaamaan oppilaita näkemään kaikki asiat osana suurta työtä, joka auttoi tekemään kotiseudun ja isänmaan entistä kauniimmaksi ja rikkaammaksi ja sai koululaiset käymään käsiksi vaikeisiin heille soveltuviin toimiin. Tällainen kasvatustyö suuntasi lapsia olemaan koskaan hyväksymättä sitä, mikä oli huonosti.²⁶

Kommunistisen kasvatustyön järjestelmän elimellisiä osia koulun lisäksi olivat koulun rinnakkaislaitokset. Ne kehittyivät tiiviissä yhteydessä neuvostoyhteiskunnan sosiaalis-taloudellisen muotoutumisen, sen aineellis-teknisen perustan, kulttuurin ja sivistyselämän kanssa. Neuvostoliitto oli ensimmäinen maa maailmassa, jossa luotiin valtiollinen koulujen rinnakkaislaitosten järjestelmä ja laadittiin lasten ja nuorten keskuudessa tehtävään koulujen ulkopuolisen kasvatustyön teollis-metodiset perusteet. Koulujen rinnakkaislaitosten tehtävänä oli alusta alkaen laajentaa koulun vaikutusta lapseen ja tehdä vapaa-ajasta todellista kaikenpuolisen kehityksen rikkautta Marxin opetuksen mukaisesti. Neuvostopedagogiikan luojat olivat esittäneet kirjoituksissaan koulujen rinnakkaislaitosten kasvatustyön perussuunnat, joita olivat lasten kykyjen ja lahjojen kehittäminen, heidän näkemystensä laajentaminen ja älyllisen tason kohottaminen sekä luovan persoonallisuuden kasvattaminen. A. V. Lunatsharski ja N. K. Krupskaja hahmottivat ensimmäisinä koulujen rinnakkaisen kasvatustyön periaatteet: yhteyden elämään ja sosialismin rakentamisen

käytäntöön, joukkoluonteen ja lasten ikäpiirteiden huomiointamisen.²⁷

Opettajaksi Petroskoissa

Lopetettuaan kotikylässään Kotkatjärveellä vajaan keskekoulun vuonna 1936 Nadja Gagarinalla oli edessään ammattikoulutuksen hankkiminen. Petroskoin pedagoginen teknikum²⁸ eli opettajaopisto otti kolmivuotiseen opettajavalmistukseen vajaan keskekoulun käyneitä tai alkeiskoulun ja kolmivuotisen valmistavan koulun käyneitä nuoria²⁹. Oppilaitos oli ilmainen sisäoppilaitos, mikä vaikutti ratkaisevasti Nadjan uravalintaan. Jo ennen Nadjaa Kotkatjärveltä oli sinne suunnannut nuoria opiskelemaan oppilaitoksen edullisuuden tähden. Nadjan vanhempi sisarkin oli oppilaana pedagogisessa tekniikumissa, joka jakoi pieniä stipendejä. Oppilaitoksen etuihin kuului kolme kertaa päivässä tarjotut ruo'at. Muissa oppilaitoksissa opiskelu oli huomattavasti kalliimpaa, ja siksi kotkatjärveläisiä nuoria veti Petroskoin pedagoginen teknikum puoleensa. Kotoa kun näillä nuorilla ei ollut mahdollisuuksia saada opiskeluvaroja.³⁰

Nadjan aloittaessa opettajaopintonsa Karjalan puoluekomitea oli juuri (v. 1935) julistanut, että suomalainen nationalismi oli vaarana Itä-Karjalalle. Gyllingin ja Rovion politiikkaa alettiin pitää fasisti-Suomen hännystelynä. Tästä alkoi "takatalvi". Leningradin aluekomitea päättikin, että Neuvosto-Karjalan puoluejohto oli vaihdettava. Näin alkaneiden puhdistusten seurauksena Neuvosto-Karjalassa nostettiin esiin kielikysymys³¹. Vuosina 1936–1937 alkoi "vastavallankumouksellisen" kirjallisuuden tuhoaminen, jolloin suurin osa suomenkielistä kirjallisuutta tuhottiin ja suomenkieliset sanomalehdet lakkautettiin. Kirjapainot muutettiin venäjänkielisiksi. Samaan aikaan lopetettiin suomen kielen opettaminen kouluissa ja tästä vapautuneet tunnit muutettiin venäjän ja matematiikan opetustunneiksi. Vuonna 1931 toimintansa aloittaneessa

Petroskoin Pedagogisessa Instituutissa siirryttiin venäjänkieliseen opetukseen, joskin säilytettiin Karjalan kielen laitos. Silloinen rehtori Elo Syöänen vangittiin, eivätkä ylioppilaat saaneet käyttää suomea eikä karjalan kieltä keskenään keskustellessaankaan.³²

Neuvosto-Karjalassa muuttuneet tuulet näkyivät Nadja Gagarinan opettajaopinnoissa siinä, että opetus opettajateknikumissa annettiin ensimmäisenä lukuvuonna suomeksi, mutta heti toisen lukuvuoden alusta kaikkien opintojen oli sujutava venäjäksi. Oppiaineiden joukkoon jäi kuitenkin karjalan kieli. Opetusohjelmassa oli venäjää, matematiikkaa, englannin kieltä, yhteiskuntaoppia, biologiaa, historiaa, kemiaa, piirustusta, laulua, musiikkia ja voimistelua. Lisäksi opiskeltiin venäjän kielen, karjalan kielen ja matematiikan pedagogiikkaa. Opetusharjoittelu aloitettiin toisen lukuvuoden jälkipuoliskolla petroskoilaisissa kouluissa. Kolmantena opiskeluvuonna suoritettiin opetusharjoittelu piirin kouluissa. Erityisesti matematiikan opetuksen korkeatasoisuus on jäänyt opiskelijoiden mieliin.³³

Petroskoin opettajateknikum ja opettajainstituutti eivät uudistusten jälkeen pystyneet tuottamaan riittävästi äidinkielisiä opettajia Karjalan kouluihin. Siksi Petroskoissa jouduttiin avaamaan kuuden kuukauden mittaisia opettajienvalmistuskursseja karjankielisiä kouluja varten. Kurssilaisten ohjelmasta vapautuneen suomen kielen tilalla opetettiin suomenkielille oppilaille venäjää.³⁴

Opettajauran alku

N*adja Gagarina valmistui opettajateknikumien kolmivuotisista opinnoista keväällä 1939. Nadjalle osoitettiin paikka Rajakomnun koulussa, jossa hän aloitti opetuksensa I ja III luokilla karjalan kielellä. Koulutyö kävi kuitenkin pian levottomaksi, koska Rajakontuun alkoi virrata sotilaita. Piakkoin*

koulu oli suljettava, ja siitä tehtiin sotilaiden majoituspaikka. Koko talvisodan ajan koulu oli kiinni.³⁵

Talvisodan jälkeen Neuvosto-Karjalassa oli jälleen edessä koulujen opetuskielen vaihto. Tehostettua venäläistyttämistä oli kestänyt vain pari vuotta. Talvisodan jälkeen vuonna 1940 opetuskieleksi määrättiin suomen kieli lukuvuoden 1940–1941 alusta lukien. Oppikirjat ja opetusmateriaali oli vaihdettava suomenkielisiksi. Suomen kielestä tuli Karjalan tasavallassa³⁶ jälleen virallinen kieli. Elokuussa 1940 Aunuksessa pidetyssä opettajainkokouksessa osanottajat valittivatkin sitä, mitä kaikkia haittoja toistuvasta opetuskielen, oppikirjojen ja jopa kirjaimiston vaihdosta aiheutuikaan opetustyölle. Kokousväki ihmetteli, miten kaksi vuotta parjattua suomen kieltä olisi voitu jälleen käyttää koulussa. Kokouksessa mukana ollut valitusasiain kansankomissaarin edustaja oli silloin mukana olleiden opettajien kertoman mukaan ilmoittanut, että Neuvosto-Karjalan koulujen piti ryhtyä kasvattamaan kaadereita eli virkamiehiä tulevaa Neuvosto-Suomea varten.³⁷

Näissä talvisodan jälkeisissä uuden ideologian suuntauksissa nuoren opettajan Nadja Gagarinan opetustyö jatkui Rajakonnussa lukuvuoden 1940–1941. Nyt opetusluokkina olivat luokat II ja IV. Kesäloman alettua opettaja Gagarina lähti Petroskoihin kahden kuukauden kesäkursseille, jotka ennättivät tuskin puoliväliin, kun sodan enteet ilmestyivät kaupunkiin. Petroskoita alettiin pommittaa. Nuori opettaja palasi vanhempiensa luo Kotkatjärvelle, jossa hän kuuli, että hänen työpaikallaan Rajakonnussa olivat jo suomalaiset sotilaat. Nadjan pieni omaisuus, johon kuului vuodevaatteet, talvivaatteet ja jalkineet, jäi vihollisen jalkoihin. Kotkatjärvellä Nadjan perhe teki heinäa järven takana ja asui loppukesän ladossa. Syyskuun 5. päivänä 1941 alkoi evakkotaival. Nadjan perheen evakkomatkasta Syvärin suuntaan Martti Hölsä on kirjoittanut kirjassaan (2000, 30) kuvauksen. Nadjan ura opettajana oli päättynyt – ainakin toistaiseksi.³⁸

Suomalaisopettajat Itä-Karjalaan

Heinäkuun 10. päivänä 1941 Karjalan armeija ylitti vuoden 1939 Suomen ja Neuvostoliiton välissä olleen rajan. Armeijan eteneminen kohti Syväriä ja Äänisjärveä alkoi. Kun suomalaiset olivat vallanneet vasta osan Itä-Karjalaa, perustettiin vallattujen ja vallattavaksi aiottujen alueiden hallintoa varten ylipäällikön käskyllä 15.7.1941 Itä-Karjalan sotilashallintoesikunta, ItäKar.SE. Ensimmäisiä Itä-Karjalassa toteutettuja konkreettisia hallintotoimia oli suomalaiskansallisen koululaitoksen perustaminen. Elokuun 21. päivänä 1941 syntyi ehdotus Itä-Karjalan koululaitoksen väliaikaisesta järjestelystä. Ehdotus perustui valistusupseeri, seminaarin johtaja Martti Helan muistioon Karjalan koululaitoksen järjestämisestä. Tarkoituksena oli suomalaiskansallisen hengen vahvistaminen. Suomenheimoisista lapsista oli kitkettävä pois mahdollisimman nopeasti kommunistisen kasvatuksen vaikutukset. Tähdennettiin, että kurittomuuteen tottuneiden lasten opetuksessa oli aluksi keskityttävä oikeiden koulutapojen ja hyvän kouluhengen luomiseen. Koulutuksen järjestämisperiaatteeksi hyväksyttiin Kanta-Suomen koulumuodot. Asiaa perusteltiin alueellisella yhtenäisyydellä ja opettajiston helpommalla saamisella. Jo lokakuussa säädettiin miehitettyjen alueiden lapsille oppivelvollisuus ja syyslukukauden 1941 opetustyö käynnistettiin puolessa sadassa koulussa, vaikka hyökkäysvaihe vielä jatkui. Miehitetyllä alueella inventoitiin opettajavoimat. Heitä oli jäänyt alueelle 136, joista suomenheimoisia 130.³⁹

Sotilashallinnossa painotettiin, että siirtymävaiheessa oli välttämätöntä saada Suomesta hakeutumaan vapaaehtoisia ja innokkaita opettajia Itä-Karjalaan. Tavoitteeksi asetettiin kuitenkin se, että itäkarjalaisista tuli vähitellen kouluttaa maakuntaan opettajisto. Papiston ohella opettajilla katsottiin olevan erityisen suuri merkitys suomalaiskansallisen hengen levittämisessä Itä-Karjalan väestöön. Opettajista tärkeimpinä tätä tehtävää suorittamaan pidettiin kansankoulunopettajia, joiden

piti olla parasta ainesta, innokkaita, eteviä ja tarmokkaita. Martti Helan näkemys oli, ettei entisiä Petroskoissa ja Uhtualalla valmistuneita opettajia voitu käyttää miehityksen alkuvaiheessa opettajina Itä-Karjalan kansakouluissa. Opettajat oli hankittava kiireemmiten Suomesta. Jo syyskuussa 1941 ryhdyttiin lehti-ilmoituksin hakemaan suomalaisopettajia. Halukkaita opettajia niin siviilistä kuin sotilaspalveluksesta haki tähän tehtävään 630, joista sotilashallinto valitsi noin 130 opettajaa Itä-Karjalaan lähetettäväksi. Suomalaisopettajien toiminnasta Itä-Karjalassa Martti Hölsä on kirjoittanut kirjan "Suomalainen kansakoulu Itä-Karjalassa 1941–1944" (2002 a). Jussi Isosaari (2000) on kuvannut oman kokemuksensa kautta suomalaista koulua Itä-Karjalassa.⁴⁰

Nadja jälleen opintielle

Mitä tuli tehdä miehitetyle alueille jääneille suomenheimoisille opettajille? Martti Helan mielestä vain aivan ääritapauksessa joku kansallismielisyydestä taattu karjalaisopettaja olisi voitu ottaa opettajan tehtävään suomalaisopettajan avuksi, mutta tällaiset opettajat olisi pitänyt huolellisesti tutkia ja kelvollisiksi havaitut kouluttaa uudelleen. Esiintyi eri käsityksiä siitä, miten miehitysalueen entisiä opettajia voitiin hyödyntää, vai voitiinko edes ajatella, että heistä uudelleen kouluttamallaan tulisi kelvollisia opettajan tehtävään Suur-Suomessa. Jo elokuussa 1941 oli laadittu muistio neuvostokarjalaisten opettajien jatkokoulutuksesta Suomessa. Sen mukaan uudelleen koulutuksen tuli tapahtua jossakin Suomen seminaareista: opettajateknikumin käyneet oli tarkoitettu kouluttaa alakansakoulunopettajiksi suomalaisessa alakansakouluseminaarissa ja instituutin käyneet yläkansakoulunopettajiksi jossakin suomalaisessa yläkansakouluseminaarissa. Suunnitelmaa kohtaan heräsi epäilyjä. Vienen piiriesikunnan päällikkö V. Paloheimo ilmoitti kantanaan, että Itä-Karjalassa valmistetuista opettajista ei enää täysi-ikäisiksi kommunisteiksi vart-

tuneina saanut isänmaalliseen työhön pystyviä opettajia. Paloheimon mukaan näiden opettajien siveellinen pohja oli kasvattajan tehtävään kelpaamaton. Siksi entiset Itä-Karjalan opettajat oli sijoitettava muihin tehtäviin kuin opettajiksi.⁴¹

Palattuun lyhyeksi jääneeltä evakkomatkaltaan Nadja-opettaja työskenteli kotikylässään Kotkatjärvellä kolhoosin navetassa, joka oli tällöin jo suomalaisten omistuksessa. Nadjan tehtävänä oli jakaa ilmaiseksi maitoa kyläläisille. Suomalaiset kohtelivat kylän asukkaita asiallisesti, mutta Nadja vihasi miehittäjiä. Sitten eräänä päivänä kylään tuli suomalaisia "herroja", jotka etsivät opettajia. Nadjallekin kiiri käsky tulla esiin. "Herroille" Nadja ilmoitti, ettei hän halunnut lähteä Suomeen uudelleen koulutettavaksi. Silloin vallankumousaikaa Suomeen karannut karjalaismies tuli pyssyn kanssa tupaan ja sanoi Nadjalle: "Jos et lähde Suomeen, niin menet toiseen paikkaan". Nadjalle selvisi, että "toinen paikka" olisi vankila. Niin Nadja sisarensa ja muiden kohtalotovereidensa kanssa kapusi Suomeen menevään junaan joulukuun 15. päivänä 1941. Perillä Mieslahden opistolla 68 opettajan ryhmä oli kolme vuorokautta myöhemmin. Nadja-opettaja tunsu itsensä pakotetuksi lähtemään tälle taipaleelle.⁴² Nadja Gagarinan opettajaksi kouluttaminen alkoi uudemman kerran.

Martti Hela oli valmistellut ehdotuksen Itä-Karjalan opettajien valmistusleiriä varten. Hela oli ehdottanut, että neuvosto-opettajien valmistusleiri olisi perustettu Kajaanin seminaarin yhteyteen. Leirillä tuli tutkia kurssilaisten poliittinen, ammatillinen ja henkilökohtainen sopivuus hospitanteiksi suomalaista opettajanvalmistusta silmälläpitäen. Opettajiksi Hela ehdotti Kajaanin ja Kajaanissa olleen Sortavalan seminaarin opettajia. Opettajaleiriläisiä ei kuitenkaan voitu sijoittaa Kajaaniin, koska seminaarirakennus oli sotasairaalana. Sen sijaan noin 30 kilometrin päästä syrjäisestä Mieslahdesta löytyi tilat leiriläisille. Etäinen koulutuspaikka karsi heti opettajiksi lupautuneita Kajaanin seminaarin opettajia pois tehtävästä. Kun leiri sijoittui Mieslahteen, Hela ilmoitti, että leiri muutti vain

sikäli luonnettaan, että ensi alkuun leirissä enemmänkin kasvatettiin kuin opetettiin. Eristettyä ympäristöä Hela piti jopa Kajaania suotuisampana kasvatustehtävään. Suljettu kansanopistoympäristö Helan käsityksen mukaan oli siinä suhteessa edullinen, että oppilaiden kasvatusvaikutus tuli yhteisössä yhdessä asuen keskitetyksi ja voimakkaaksi. Mieslahden leirin toiminnasta, opetuksesta ja kasvatuksesta Martti Hölsä on kirjoittanut yksityiskohtaisesti kirjassaan (2000 a) ja artikkelissaan (2000 b).

Leirille "pakotettuna" matkannut Nadja-opettaja vihasi entistä enemmän suomalaisia, maansa vihollisia. Hän oli äskettäin saanut opettajankoulutuksen Petroskoissa, joten opettavat asiat olivat useimmiten tuoreessa muistissa, joskin joissakin oppiaineissa opetussuunnitelman mukaiset opit eivät olleet tulleet entisessä koulutuksessa kovin syvällisesti esiin. Oli kuitenkin oppiaineita, esimerkiksi matematiikka, jossa Petroskoin opit olivat Nadjan mielestä suomalaisia paremmat. Muidenkin oppilaiden keskuudessa oli havaittavissa jo vuoden 1942 alussa epävarmuutta ja selvää pettymystä opiskelun suhteen. Koti-ikävääkin podettiin, ja kirje yhteydet kotiin saatiin käynnistettyä vasta tammikuun puolen välin jälkeen. Samanmieliset opettajat hakeutuivat yhteen asumaan ja siitä seurasi klikkiytymistä. Nadja muutaman toverinsa kanssa ei viihtynyt leirillä. Hän oli saanut isänmaallisen kasvatuksen eikä voinut sisäistää uuden vallanpitäjän oppeja. Niinpä hän vain istui oppitunneilla, ei viitannut, ajatteli vain, että aika muuttuu ja Neuvostoliitto voittaa.⁴³

Myös opettajaleiriä kosketti sota-aika. Oppilaita tähdennettiin joka käänteessä säästäväisyyteen: opastettiin säästäväiseen uunien lämmitykseen, samoin lamppujen öljyn käytön minimointiin. Säästämisestä muistutettiin tiheään ja niin ponnekkaisesti, että muutamien leirityttöjen mieleen iski kiusanhenki. He lämmittivät huoneittensa uuneja päivät pitkät eivätkä sulkeneet peltejä lainkaan. Kun he lisäsivät lamppuihinsa öljyä, he lorauttelivat öljyä maahan. Nuori Nadja-opettaja

oli näiden joukossa. Kurssilaisten keskuudessa "entisyys" oli korkeassa kurssissa. Niinpä Nadjakin "kunnostautui" ja innosti eräitä opiskelijatovereitaan viettämään tammikuun 21. päivänä Leninin kuolinpäivää, jonka aattoiltana tytöt kiertelivät asunnoissa ilmoittamassa asiasta. Jo aamulla varhain kello 6 juhla alkoi Leninin rakastamalla laululla "Te uhreina kaaduitte taistelussa". Kaikkia osallistujia oli pyydetty pukeutumaan mustiin, jos se oli vain mahdollista. Joukossa ollut historian opettaja piti Leninistä puheen. Oppitunneille mentiin mustissa, ja sen opettajat huomasivat. Tavanomaisen iltaharrastuksen sijasta sitten leirin johtaja hermostuneena selvitti tapahtunutta. Syyllisiä ei vielä silloin tiedetty, mutta itse syylliset, viisi nuorta naisopettajaa, päättivät käydä nöyrästi tunnustamassa toimintansa. Johtajalle tuli tyttöjen omaehtoisesti saapumisesta hyvä mieli ja hän antoikin tytöille tempauksen anteeksi todeten: "Kun olette noin nuoria, minä annan anteeksi".⁴⁴

Poliittinen liikehdintä opettajaleirissä jatkui muistotilaisuuden jälkeenkkin. Mielenilmaus osoitti, ettei suomalaissankarillinen henki ollut sisäistynyt kurssilaisiin, joiden uskollisuus Neuvostoliittoa kohtaan ilmeni edelleen vahvana. Nadja lähiystävineenkkin teki edelleen kolttosia, lauloi asuntolassa neuvostolauluja, mutta julkisissa illanvietoissa kajahtivat isänmaalliset suomalaiset laulut. Epätietoisuus kurssilla olemisesta ja tekemisistä häilyi oppilaiden keskuudessa. Ensimmäinen leiriltä erotettu lähti Mieslahdesta 20.2.1942 ensin Joensuuhun kuulusteltavaksi ja sieltä edelleen Miehikkälän vankileirille⁴⁵. Maaliskuun 15. päivänä lähtövuorossa oli Nadja yhdessä sisarensa ja yhden muuan toverinsa kanssa. Heidän käskettiin "kerätä kampeensa". Mieslahdesta lähtiessä leiriltä poistetuilla ei ollut tietoa määränpäästä. Kolme opettajaa oli poislähetettyjä saattamassa sen matkaa, kun junanvaihdossa saattajiksi tuli suomalaissotilaita. Sisar ja ystävä jatkoivat matkaa, kun Nadja siirrettiin kuorma-autoon. Loppumatka taittui hevoskyydissä. Yön Nadja vietti jossakin talossa. Koko matkan

aikana Nadja ei puhunut sanaakaan, sillä hänestä oli tuolloin yhdentekevää, mihin veivät, "vaikka minne". Aamulla Nadja sai tietää, että hänet oli tuotu Repolaan, jossa hänet majoitettiin lottien kanssa samaan huoneeseen.⁴⁶

Repolassa rakkautta

Repolassa Nadjan tehtäväksi annettiin esikunnan päällikön huoneen siisteydestä huolehtiminen sekä tehtäviä ruokalassa ja lattioiden pesua. Nadja teki nöyrästi ja tunnollisesti työnsä. Koltosten tekeminen täällä ei tullut mieleen. Kerran hän saikin suomalaislotilta kuulla, että päällikkö oli kehumut häntä toruessaan muita: "Nadja korvaa teidät kaikki viisi." Lotat suhtautuivat itäkarjalaiseen asuin- ja työkumppaniinsa asiallisesti, jopa ystävällisesti. Jotkut tekivät jopa Nadjalle kuuluneita töitäkin. Repolassa Nadjan kohdalle osui myös tamperelainen Holkeri⁴⁷, salskea suomalaissotilas. Rakkaus ei nuorten kohdalla katsonut sitä, oltiinko miehittäjiä vai miehitettyjä. Holkeri pyysikin Nadjaa useita kertoja vaimokseen, mutta tämä kieltäytyi muistuttaen, ettei itäkarjalaistyttö saanut lupaa mennä naimisiin suomalaisen kanssa. Näissä tunteissa vierähti Nadjan kesä Repolassa. Syksy läheni. Eräänä päivänä esikunnan päällikkö puhutteli Nadjaa: "Mitä varten sinä rupeat olemaan täällä, mene uudestaan opettajaleirille. Minä hommaan sinut sinne". Nadja suostui lähtemään. Lotat ja sotilaat järjestivät Nadjan kunniaksi illanvieton metsään, jossa he tekivät nuotion. Sen ympärillä juotiin kahvit ja laulettiin. Holkerilla oli hanuri. Sen säestyksellä hän lauloi poislähtijälle: "Sä lähdet pois, rakkahin nyt". Laulun sanat syöpyivät nuoren Nadjan mieleen loppuiäksi.⁴⁸

Opettajaleirin kautta Kolvasjärvelle

Elokuun lopussa 1942 Nadja saatettiin Repolasta Joensuun rautatieasemalle. Siellä matkalainen nousi junaan, jossa

olivat Mieslahden leirin kurssitoverit ja opettajia palaamassa kesälomalta⁴⁹ Aunuksesta. He olivat taipaleella Jämsään jatkaamaan joulukuussa 1941 aloitettuja opintojaan. Kun Nadja näki entiset opiskelutoverinsa, hänelle tuli paha olo. Mielessä kieri katkerana, miten leiri olikaan vaikuttanut entisiin Neuvostoliiton opettajiin. He olivat niin muuttuneita lyhyessä ajassa. Nadja sääli itseään, että olikin suostunut Repolasta lähtemään tällaiseen joukkoon. Repolassa, vihollisten keskellä, Nadja ei ollut tuntenut sellaista sielun mylläkkää kuin junassa omiensa keskellä. Miksi hän olikaan lähtenyt enää näiden joukkoon?⁵⁰

Suomalaiset kansallistunteet olivat kohentuneet itäkarjalaisopiskelijoissa ja opiskelu Jämsässä sujui Mieslahtea paremmin. Suomalaiskansallinen tunne oli sisäistynyt leiriltä poistettujenkin keskuudessa, mitä osoitti leirin johtajan ja heidän välillään käyty kirjeenvaihto. Jotkut pahoittelivat käyttäytymistään leirillä ja tiedustelivat mahdollisuutta palata leirille takaisin. Suomalaiskansalliseen tunteeseen harppaamista ilmensi Jämsässä sekin, että moni vaihtoi venäläisperäisen sukunimensä suomalaiseksi. Työleireiltä oli Jämsään lähetetty Nadjan lisäksi kolme muuta neuvosto-opettajaa, jotka oli poistettu Mieslahden leiriltä poliittisista syistä. Näistä kaksi ja lisäksi Nadja eivät Jämsässäkään sopeutuneet leiriläisiksi.⁵¹ Nadja "ei aina kuullut opettajatakaan, oli omissa mietteissään, ei sietänyt sellaista seuraa". Tällä kertaa Nadja ei tehnyt mielestään leirillä pahaa, muttei hyvääkään. Lähtö Kolvasjärven keskitysleirille tuli Liisa-toverin kera marraskuun lopussa 1942. Leiri sijaitsi 14 kilometrin päässä Repolasta, josta Nadja oli lähtenyt kolme kuukautta aiemmin Jämsään.⁵²

Kolvasjärvellä kolkot oltavat

Kolvasjärven leiri oli Repolan esikunnan alainen. Nadjaa vaivasi huono omatunto siitä, että hän oli pettänyt esikunnan päällikön luottamuksen. Kerran Nadja tapasikin päällikön,

joka ei sanonut tytölle yhtään mitään. Syyllisyyden tunteitaan Nadja rauhoitteli muistuttaen itselleen, että päällikkökin oli hänen ja Neuvostoliiton vihollinen. Nadjan asumuksena oli pieni huone, jonka jakoi neljä tyttöä, jotka kaikki olivat neuvosto-opettajia ja opettajaleirillä olleita. Viereisessä huoneessa asukkaita oli enemmän ja sinne tuli jonkin ajan kuluttua uusi asukas, Kalevasta päin kotoisin ollut partisaanityttö Dora. Tulokas viihtyi työpäivän jälkeen hyvin yhdessä Nadjan huoneen asukkaiden kanssa ja kertoili tovereille uroteoistaan. Doran kanssa syntyi ajatus leiriltä pakenemisesta.⁵³

Nadjan sisar oli jäänyt opettajakursseille Jämsään. Tälle Nadja onnistui lähettämään karamellirasiaan naamioituna kirjeen, jossa hän kertoi aikeistaan paeta neljän toverinsa kanssa seuraavana kesänä. Kirjeitä Nadjalta sai myös Holkeri. Nuorten kirjeet kulkiivat edestakaisin vartijoiden mukana. Kerran Nadja pyysi ystävänsä tulemaan suksilla kymmenen kilometrin päähän tienhaaraan, jossa he tapasivatkin. Nadjalla oli mukanaan myös huonetoiverit. Dora ei tullut mukaan. Tämän tapaamisen aikaan Nadja pyysi Holkerilta apua pakosuunnitelmaansa. Mies lupasi hankkia, jos ei muuta, niin kranaatteja ainakin. Sen jälkeen elettiin Nadjan tuvassa pienoisisessä jännityksessä. Dora piti jännitystä yllä kertoen, mitä hän kulkiessaan oli kuullut. Olipa hän kerran kuullut, että "herrojen" tiedossa jo oli, että viisi tyttöä aikoi paeta, ja se oli estettävää. Nadja arveli, että sisarelle lähetetty kirje oli sittenkin löydetty. Tytöt huomasivat, että heitä valvottiin ja elämä leirissä kävi aina ankeammaksi. Tytöille annettiin leirin raskaimmat ja toisten vieroksumat työt. Tuli kiire paeta ennen kesää.⁵⁴

Dora joutui lahtemään umpisuolen leikkaukseen Repolaan ja lupasi viedä Holkerille mennessään kirjeen. Tarkoitus oli lähteä pakoon jo seuraavana lauantaina. Dora palasi ja kertoi tavanneensa Holkerin, joka oli luvannut tulla seuraavana perjantai-iltana tyttöjä tapaamaan ja tuoda mukanaan lupaamansa pakoa helpottavat apuvälineet. Tytöille tuli kiire viimeistellä pakoa. Asuinhuoneensakin he ennättivät vaihtaa ja siivota

itselleen uuden tuvan, josta heidän mielestään oli helpompi paeta kuin entisestä tarkan valvonnan alaisesta huoneesta. Kun tupa oli siivottu, "herrat" ilmestyivät ja ilmoittivat, että tyttöjen pakosuunnitelma oli paljastunut ja nyt alkoivat kuulustelut. Kuulusteluissa Nadjalle selvisi, että kaikki, mitä tytöt olivat puhuneet, kirjoittaneet ja tehneet paostaan, oli paljastunut. Tiesivätpä senkin, että Nadja oli piilottanut palttooseensa yhden Holkerin kirjeen, joka oli kuulustelussa paljastettava. Kun Nadja saapui takaisin asunnolleen, Dora otettiin kuulusteluun. Tuvan eteen tuotiin hevonen, ja taas alkoi Nadjan kyyditseminen.⁵⁵

Hevoskyydillä Nadja tuli illan hämärtyessä Repolaan, jossa hän kuuli sotilailta, että Holkeri oli jo vangittu. Matka jatkui yöllä kuorma-auton kyydissä ja perillä odotti Tiikran putka, joka oli sotilaiden rangaistuslaitos 15 kilometrin päässä etulinjasta. Tytöt sijoitettiin kukin omaan koppiinsa, jossa oli lavetti ilman vuodevaatteita heitä odottamassa. Ensimmäiseksi kuulusteluun vietiin Dora, joka kuulusteluista tultua kertoi, että hänelle oli valmiina "yhdeksän grammaa". Se tarkoitti, että Doran kohtalona oli yhdeksän gramman ammus. Toiseksi kuulusteltiin paleleva Nadja, joka ystävyyttään oli pyynnöstä lainannut Doralle takkinsa. Kuulusteluissa oli sama, myönsikö vai kielsi, kuulustelijoilla oli omat tietonsa. Nadjaa itketti, ei niinkään oma kohtalo, vaan Holkeri ja sisar, jotka hän nyt oli menettänyt.⁵⁶

Tyttöjä pidettiin putkassa koko kuukausi. Joskus tuli käskey käydä paistamassa päällikölle lettuja tai parsimassa hänen housujaan. Joskus taas päällikkö kaipasi sakinpeluuseuraa. Samalla päällikkö jutteli tyttöjen kanssa, jotka huomasivat, että leirin johto tiesi varsin yksityiskohtaisesti heidän pakosuunnitelmansa Holkerin kirjeitä myöten. Eräänä iltana päällikkö ilmoitti, että seuraavana yönä tytöt siirrettiin Kolvasjärveltä pois. Ainoastaan Dora jäi vielä, koska hän oli sotavanki ja hänet vietiin siksi eri paikkaan. Itse päällikkö oli viemässä tyttöjä kuorma-autolla asemalle. Tällä kertaa Nadja tiesi, mikä

oli matkan päämäärä. Se oli Kinnasvaara, pahana pidetty keskitysleiri. Matkalla leirille tytöt kertoivat junassa sotilaille koko historiansa ja kysyivät, olivatko suomalaiset keksineet sellaisia välineitä, joilla kuuntelivat seinän läpi, mitä huoneissa puhuttiin. Sotilaat sanoivat tytöille, ettei sellaisia laitteita ollut, mutta tyttöjen keskuudessa täytyi olla petturi.⁵⁷

Piikkilangan taakse ja vapauteen

Kinnasvaara verrattuna Kolvasjärveen oli tytöille paha paikka. Siellä oli kaksi taloa erotettu piikkilangalla kuudesta miehille tarkoitettuun talosta. Ruoka oli huonoa, ja raskasta työtä oli paljon. Kinnasvaarassa poltettiin hiiliä, joita tytöt olivat hienontamassa. Kerrankin päivän seisottuaan työsarallaan Nadja pyörtyi heikkouttaan. Erään vepsäläistytön välityksellä tytöt saivat leiriinsä tiedon, että Dora oli edelleen Kolvasjärvellä. Tytöt ymmärsivät nyt, että petturuuden takana piili Dora, joka oli kavaltanut tyttöporukan. Tyttöjen onneksi koitui kuitenkin joen toisella puolella olleessa vankilassa vierailulla käynyt uskovainen Martta-niminen lotta, joka vankeja tava- tessaan kävi suomalaispastorin kanssa tapaamassa myös piikkilanka-aidan takana olevia kinnasvaaralaisia. Martalle tytöt kertoivat tarinansa totuudenmukaisesti. Myös kommunismista tytöt kertoivat Martalle, joka lohdutti tyttöjä: "Kommunismi on hyvä aate, mutta ihmiset eivät ole enkeleitä." Näitä sanoja tytöt arvostivat. Martta-lotta kävi myöhemmin tapaamassa myös Doraa ja sen tapaamisen jälkeen hän hoiti asiat niin, että tytöt pääsivät marraskuun lopussa 1943 takaisin Kolvasjärvelle.⁵⁸

Kun tytöt palasivat Kinnasvaaran piikkiaidan takaa takaisin Kolvasjärvelle, entiset tutut ottivat halaten heidät vastaan. Vastaanottajien joukossa oli myös Dora, jota tytöt eivät tervehtineet. Tästä nurjamielisyydestä Dora kimpaantui ja kanteli suoraa päätä esikuntaan Seuraavana päivänä Dora siirrettiin jonnekin muualle Kolvasjärveltä. Nadja arveli, että esikunnas-

sa pelkäsivät sitä, että Kinnasvaarasta palanneet tytöt olisivat jotenkin kostaneet Doralle. Tulopäivän jälkeen työt jatkuivat Kolvasjärvellä. Töitä oli milloin minkäkinlaisia. Talvella 1944 Nadja lähetettiin metsään keittämään päivällistä työmiehille. Työhön mentiin aina hiihtäen ja mukana hiihti yksi vartija. Kerran työmaalla Nadjan keittäessä kaurapuuroa hänen eteensä ilmestyi pitkä, kuihtunut nuori mies, joka oli päässyt vankilasta lyhyelle lomalle. Repolassa käydessään mies oli kuullut, että Nadja-opettaja oli jälleen Kolvasjärvellä ja keitteli metsässä ruokaa työmiehille. Mies, nimeltä Holkeri, suunnisti metsään ja löysi Nadjan. Aikaa oli niukalti. Holkerin pyynnöstä vartija päästi Nadjan työmaalta pois, ja niin nuoret pääsivät kahdestaan suksilla metsätielle. Puhumista riitti ja Nadja sai kuulla, että Holkerilla oli edessään siirto Petsamoon. Holkeri tiesi kertoa, etteivät kirjeet uudesta olinpaikasta kulkeneet Nadjalle, ja niin nuorten oli erottava tietämättä, tapaa- vatko enää, ja jos tapaavat, missä ja milloin.⁵⁹

Kesällä 1944 Kolvasjärvellä alkoi tapahtua. Ihmisiä vietiin, minne ja miksi, sitä tytöt eivät tienneet. Oma vuorokin tuli. Jonnekin oltiin matkalla ja autojono juuttui tielle, koska yksi edessä ajanut auto oli mennyt rikki. Odotellessa matkan jatku- mista "herrat" kävelivät edestakaisin tiellä. Tytöt lauloivat heille täyttä kurkkua "Sä pilkkaat meitä nyt häijyläinen, vaan loppu sun valtasi vielä. Me hautoihin kaadumme sankareina, mutt' joukot on voittojen tiellä." Laulun loppusanoiksi tytöt vielä kajauttivat: "Eläköön Neuvostoliittomme vapaa!". Tyttö- jen hämmästykseksi "herrat" eivät sanoneet mitään. Tytöt ar- velivat, että jos "herrat" olisivat olleet saksalaisia, olisi alkanut tapahtua. Matka jatkui ja tytöt tuotiin suuren järven taa Lus- maan, josta Suomen rajalle oli viisi kilometriä. Siellä kaikki lei- riläiset sijoitettiin yhteen kouluun, jossa he viettivät lopun ke- sän heinätoïssä. Syyskuun viimeisenä päivänä suomalaiset läk- sivät Lusmasta polkupyörillä Suomea kohden, ja neuvostoliit- tolaiset joukot tulivat heidän tilalleen. Vaihto tapahtui varsin rauhallisesti. Tapahtuman kunniaksi leirillä järjestettiin heti

iltamat, kun soittajakin löytyi. Vapaaksi ei leiriläisiä kuitenkaan päästetty. Jokaista kuulusteltiin, ja kuulustelut jatkuivat pitkään. Kotiin Kotkatjärvelle Nadja Gagarina saapui vasta marraskuun lopussa 1944 ja tapasi perheensä, jolla ei sodan aikaan ollut ollut minkäänlaista hätää. Ainoastaan huoli tyttäristään.⁶⁰

Opettajaksi kotikonnuille

Mieslahdessa ja Jämsässä opettajaleirillä olleet Nadjan kurssitoverit eivät ennättäneet valmistua sotilashallinnon aikana Suomessa opettajiksi. Heistä yksikään ei siis ehtinyt Suur-Suomen opettajiksi Karjalaan, jossa koko miehitysajan suomalaiset opettajat toimivat opettajan tehtävissä. Suurin osa opettajaleirillä olleista oli kesän 1944 jälkeen jäänyt lomalta palaamatta takaisin Suomeen. Venäläiset valtasivat Petroskoin suomalaisilta 28.6.1944. Rajat sulkeutuivat. Neuvostoliitossa ryhdyttiin kuulustelemaan opettajaleirillä olleita "fiski agenteina". Sodan päätyttyä Itä-Karjalassa oli kova pula opettajista, ja niinpä suomalaisten miehittämällä alueella eläneitä ja sinne palautettuja opettajia koulutettiin kiireesti, koska koulutyö pyrittiin Karjalassa käynnistämään jo syyskuun alussa 1944. Monet Suomessa opettajaleirillä olleetkin saivat työtä kouluissa, mutta osalle heistä luettiin kovat rangaistukset.⁶¹

Nadja-opettajan palattua kotikonnuilleen myöhään syksyllä 1944 kaikki muut opettajan virat kotikylän koulussa olivat jo täytetyt paitsi biologian opettajan virka. Se virka annettiin Nadja-opettajalle. Kemian opetus 7.-luokkalaisille oli työllästä, kun ei ollut mitään oppivälineitä, ja kirjojakin oli vain yksi. Opettajan itsensäkin oli ensin opetettava opetettavat asiat. Lapset olivat kyllä tottelevaisia, mikä auttoi suuresti työntekoa. "Luokissa oli niin hiljaista, että kärpäsen lennonkin kuuli." Suomessa olostaan Nadja ei sen paremmin kuin hänen siskonsakaan joutunut kärsimään, mutta kerran Nadja vietiin kesken koulupäivän Aunukseen kuulusteltavaksi. Omaiset jo

pelkäsivät, että Nadja olisi vangittu, mutta niin ei käynyt. "Siellä vain kuulustelivat ja tyhjänpäiväisiä kyselivät ja sitten vapauttivat".⁶²

Lukuvuodeksi 1945–1946 Nadja Gagarina siirrettiin Vahojärven alkeiskouluun, jossa hän sitten opetti kaksi vuotta alimpia luokkia. Kun Vahojärvelle saatiin vajaan kesken koulu, Nadja-opettajalle annettiin V:n luokan matematiikan, biologian ja piirustuksen opettajan tehtävä. Seuraavana vuonna koulu sai kuudennen luokan, jolloin Nadjan opetus lisääntyi tämän luokan opetuksella. Vahojärvellä nuori opettaja tapasi tulevan miehensä, joka toimi kyläneuvoston puheenjohtajana. Naimisiin mentyään Nadja Gagarinasta tuli Nadja Kirillova. Miehen työn perässä siirtyi Nadja esikoispoikansa kanssa kotikylälleen Kotkatjärvelle, jossa hänelle ei heti tarjoutunut koulusta työtä. Aluksi hän toimikin kasvattajana internaatissa, kunnes oppilasmäärä kotikylän koulussa kasvoi, ja tarvittiin matematiikan opettajaa V luokalle. Tästä pitäen Nadja Kirillova toimi Kotkatjärven koulun matematiikan opettajana viidensillä ja kuudensilla luokilla aina eläkkeelle siirtymiseensä saakka. 55-vuotiaana täysinpalvelleena opettajana hän siirtyi eläkkeelle vuonna 1976.

Eläkkeellä

T*avatessamme opettaja Kirillova oli ollut eläkkeellä neljännesvuosisadan. Harrastukset ja elämän välttämättömyyksien hoitaminen ovat pitäneet leskirouvan pirteänä. Oman hirsituvan lämmittäminen ja hoitaminen ovat vaatineet työtä ja uurastusta. Käsityöt ovat antaneet eläkeläiselle hieman lisäansioita. Vielä 80-vuotiaana mummona Nadja Kirillova istuu ompelukoneensa ääressä tehden vaativia tilkkupeittoja, ilman silmälaseja. Raskaimmissa töissä häntä käyvät auttamassa minniä ja pojanpoika. Miehensä Kirillova saatteli haudan lepoon lähes 20 vuotta sitten. Tapaturmaisesti kuolleet poikansakin hän on äskettäin saattanut maan multiin.*

Kerrottuaan tarinansa opettaja huokaa: "Kyllä kohtaloni koetteli minua kaikella tavalla". Syyllisyyttä Holkerin kohtalosta hän on kantanut koko ikänsä mukanaan. "Holkeri-raukka jäi Petsamoon, johonkin harakoille nokittavaksi. Koko ikäni säälin itseäni, kun suostuin lähtemään Repolasta. Olen syyllinen Holkerin kohtaloon." Elämänsä taivalta edelleen poh-tiessa opettaja paljastaa, että nuorena tuli tehtyä typeryyksiä, niin kuin esimerkiksi kolttosia opettajaleirillä. Repola kuvas-telee opettajan mielessä auvoisena, ja ikuiseksi salaisuudeksi jää, mitä olisi tapahtunut, jos nuori Nadja-opettaja ei olisi läh-tenyt Jämsään, vaan jäänyt Repolaan. Olisiko hän elänyt on-nellisen elämän Holkerin kanssa Suomessa vai miten hänen olisi loppujen lopuksi käynyt.

Viitteet

- 1 Hölsä, M. 2000 a, 36.
- 2 Kirillova, N. 2001 ja 2002.
- 3 Hölsä, M. 2000 a, 9 ja 2002 b.
- 4 Saurio, K. 2002; Hölsä, M. 2000 a, 143–168.
- 5 Alasuutari, P. 1994, 106–108.
- 6 Nenonen, K-M. & Teerijoki, I. 1998. 1005: Joulukuussa 1922 vi-rallisesti perustettu Neuvostoliitto aloitti vuonna 1923. Leninin kuoltua vuonna. 1924 J. Stalin voitti sisäisen valtataistelun ja hä-nestä tuli Leninin seuraaja; Anweiler, O. 1964.
- 7 Karjalan Työkansan kommuuni toimi vain kolme vuotta. Tilalle perustettiin vuonna 1923 Kaijalan Autoniminen Sosialistinen Neuvostotasavalta (KASNT). Samalla aluetta laajennettiin niin, että se käsitti Äänisjärven ja Muunnanskin radan itäpuolen.
- 8 Hölsä, M. 2000 a, 10.
- 9 Kirillova, N. 2001 ja 2002.
- 10 Anweiler, O. 1964, 110, 144.
- 11 Anweiler, O. 1964, 75–76, 155.
- 12 Anweiler, O. 1964, 81, 158.

- 13 *Tälle termille ei löydy suomenkielistä vastinetta.*
- 14 *Kompleksit vastaavat lähinnä suomalaista kokonaisopetusta tee nioineen.*
- 15 *Anweiler, O. 1964, 263–264.*
- 16 *Anweiler, O. 1964, 233: Makarenkon pedagogiikka tuli 1920-luvulla lasten huonoa hoitoa käydyn taistelun merkittävimmäksi hedelmäksi.*
- 17 *Anweiler, O. 1964, 262: Uuden koulun opetussuunnitelma oli hyväksytty 5.3.1923. Se oli syntynyt siitä vastustuksesta, jota käytiin perinteistä oppiainejakoista opetussuunnitelmaa kohtaan. Blomskij'n johdolla toiminut komissio oli laatinut I asteen kouluille kompleksien pohjalta luonnoksen, josta sitten muotoiltiin oppiaineiden opetussuunnitelma. Komissio saattoi nojautua Naikom-kokeiluasemilla saatuihin kokemuksiin.*
- 18 *Anweiler, O. 1964, 144–215.*
- 19 *Anweiler, O. 1964, 215–220: Lukutaidon hidasta kehitystä pahoiteltiin ihmisten motivaation puutteella: "Kun aakkoset joku on oppinut, mutta lehtiä hän ei saa, kirjoja hän ei omista, niin varsin tarpeettomaksi hän lukemisen ja kirjoittamisen näkee ja unohtaa pian oppimansa".*
- 20 *Hölsä, M. 2002 a, 13.*
- 21 *Anweiler, O. 1964, 220.*
- 22 *Hölsä, M. 2002 a, 16–19.*
- 23 *Salomaa, J. E. 1952; Hölsä, M. 2000 a, 10 ja 2002 a, 18–19.*
- 24 *Hölsä, M. 2002 a, 13–14.*
- 25 *Soldatenkov, A. D. 1979.*
- 26 *Soldatenkov, A. D. 1979.*
- 27 *Koval, M. B. 1979.*
- 28 *Hölsä, M. 2000 a, 13: Karjalan ensimmäinen suomenkielinen oppilaitos oli Petroskoin suomenkielinen pedagoginen Teknikum, opettajaopisto, jonka toiminta vakiintui vuodesta 1923.*
- 29 *Hölsä, M. 2000 a, 13; Kirillova, N. 2002.*
- 30 *Kirillova, N. 2002*

- 31 *Nevalainen, P. 1998, 229: Kirjakieltä luotiin "iskurivauhdilla". Vuonna 1937 pyrittiin siirtämään Karjalan koulujen ensimmäiset luokat äidinkielisiksi, mutta toimeenpano siirtyi. Aapinen saatiin painosta vasta lokakuussa. Seitsemässä karjalaispiirissä oli vuoden loppuun mennessä siirrytty äidinkieliseen opetukseen. Suomalaisluokat hajotettiin maaliskuussa 1938. Karjalankieliset koulut pyrittiin siirtämään kokonaan karjalankieliseen opetukseen lv. 1939–1940.*
- 32 *Haavio, M. 1991, 228; Hölsä, M. 2000 a, 14, 19; Nevalainen, P. 1998, 229.*
- 33 *Kirillova, N. 2002.*
- 34 *Nevalainen, P. 1998, 229.*
- 35 *Kirillova, N. 2002.*
- 36 *Hölsä, M. 2000 a, 10: Moskovan rauhansopimuksen jälkeen vuonna 1940 KASNT muutettiin Karjalais-Suomalaiseksi Sosialistiseksi Neuvostotasavallaksi (KSSNT), johon liitettiin osia Suomen pakkoluovutetusta Karjalasta. Jatkosodan alkaessa KSSNT:ssa oli yli 760 000 asukasta, josita karjalaisen kantaväestön osuus oli enää 20 prosenttia. Suomenheimoisia arvioidaan olleen tuolloin noin 149 000–160 000.*
- 37 *Nevalainen, P. 1998, 229; Hölsä, M. 2000 a, 19–20.*
- 38 *Kirillova, N. 2001 ja 2002.*
- 39 *Kulomaa, J. 1989, 180; Seppälä, H. 1989, 92–93; Hölsä, M. 2000 a, 9 ja 2002 a, 28–33; Rasehorn, R. 2002 a.*
- 40 *Isosaari, J. 2000; Hölsä, M. 2000 a, 23–24 ja 2000 b; Hölsä, M. 2002 a.*
- 41 *Hölsä, M. 2000 a, 25–26.*
- 42 *Kirillova, N. 2001 ja 2002; Hölsä, M. 2000 a, 30–36.*
- 43 *Kirillova, N. 2001 ja 2002.*
- 44 *Kirillova, N. 2001 ja 2002.*
- 45 *Hölsä, M. 2000 a, 54.*
- 46 *Kirillova, N. 2001 ja 2002.*
- 47 *Nimi on muutettu.*
- 48 *Kirillova, N. 2001 ja 2002.*

- 49 Hölsä, M. 2000 a, 76–99. Mieslahden kurssilaiset olivat Nadjan Repolassa ollessa siirretty Jämsään, jossa oli pidetty kesäleiri. Sen päätteeksi oli ollut lyhyt kesäloma, jolta joukko oli palaa-massa mukanaan 25 uutta itäkarjalaista nuorta Jämsään, jonne Nadjakin matkasi ryhmän mukana.
- 50 Kirillova, N. 2002.
- 51 Hölsä, M. 2000 a, 99.
- 52 Kirillova, N. 2002.
- 53 Kirillova, N. 2001 ja 2002.
- 54 Kirillova, N. 2001 ja 2002.
- 55 Kirillova, N. 2002.
- 56 Kirillova, N. 2002.
- 57 Kirillova, N. 2001 ja 2002.
- 58 Kirillova, N. 2001 ja 2002.
- 59 Kirillova, N. 2001 ja 2002.
- 60 Kirillova, N. 2001 ja 2002
- 61 Hölsä, M. 2000 a, 141–143; Rasehom, R. 2002.
- 62 Hölsä, M. 2002 a, 142; Kirillova, N. 2002.

Lähteet ja kirjallisuus

Kirjalliset

Alasuutari, P. 1994. *Laadullinen tutkimus*. Tampere

Anweiler, O. 1964. *Geschichte der Schule und Pädagogik in Russland vom Ende des Zarenreiches bis zum Beginn der Stalin-Ära*. Berlin.

Haavio, M. 1991. *Me marssimme Aunuksen teitä. Päiväkirja vuosilta 1941–1942*. Porvoo – Helsinki – Juva.

Hölsä, M. 2000 a. *Itäkarjalaisopettajia Suomessa jatkosodan aikana*. OKKA-Säätiö.

Hölsä, M. 2000 b. *Suomalaisten koulutushankkeita Itä-Karjalassa jatkosodan aikana 1941–1944*. Teoksessa *Suomen kouluhistoriallisen seuran vuosikirja 2000*, 18–38.

Hölsä, M. 2002 a. *Suomalainen kansakoulu Itä-Karjalassa 1941–1944. OKKA-Säätiö.*

Hölsä, M. 2002 b. *Suomalaisten koulutushankkeista jatkosodan aikana. Karjala 31.1.2002.*

Isosaari, J. 2000. *Opettajana Itä-Karjalassa 1942-1944. Teoksessa Suomen kouluhistoriallisen seuran vuosikirja 2000, 118–128.*

Kirillova, N. 2002. *Kirjalliset muistelmat omasta elämästä. T. Hyyrön kotiarkisto.*

Koval, M. B. 1979. *Koulujen rinnakkaislaitosten kasvatustoiminnan ajankohtaiset ongelmat Neuvostoliitossa. Raportissa III Suomalais-Neuvostoliittolainen koulu- ja kasvatusalan seminaari 25.-27.4.1979 Helsingissä. Suomi-Neuvostoliitto-Seura. Kouluhallitus.*

Kulomaa, J. 1989. *Äänislinna. Petroskoin suomalaismiehityksen vuodet 1941–1944. Helsinki.*

Nenonen, K-M. & Teerijoki, I. 1998. *Historian suursanakirja. Porvoo - Helsinki - Juva.*

Nevalainen, P. 1998. *Aunuksen Karjala. Teoksessa P. Nevalainen & H. Sihvo. Toim. Karjala. Historia, kansa, kulttuuri. Helsinki.*

Rasehorn, R. 2002 a. *Kansakouluopetus Itä-Karjalassa 1941–1944. Osa I. Karjala 10.1.2002, 6.*

Rasehorn, R. 2002 b. *Kansakouluopetus Itä-Karjalassa 1941–1944. Osa II. Karjala 17.1.2002, 5.*

Salomaa, J. E. 1952. *Neuvostoliiton kouluoloihin tutustumassa. Teoksessa Neuvostoliittoinstituutin vuosikirja no 3. Helsinki, 61–66.*

Soldatenkov, A. D. 1979. *Oppilaiden kasvatus kotiseudun historiallisten perinteiden pohjalta. Raportissa III Suomalais-Neuvostoliittolainen koulu- ja kasvatusalan seminaari 25.-27.4.1979 Helsingissä. Suomi-Neuvostoliitto-Seura. Kouluhallitus.*

Haastattelut

Kirillova, Nadja, opettaja Aunus Kotkatjärvi 24.-27.5.2001.

Saurio, Klaudia, opettaja Tampere 13.5.2002.